

LA LLUITA CONTRA LA PESTA A L'EDAT MODERNA. L'EPIDÈMIA DE 1650

Francesc Forn i Salvà

Demografia a l'Edat Moderna

El règim econòmic de l'Edat Moderna presentava unes limitacions ben clares a l'hora d'aportar nous recursos quan l'augment demogràfic trencava el fràgil equilibri entre la producció d'aliments i la població que calia mantenir. D'una banda, es donava un escassa productivitat de la terra condicionada, primer, per una climatologia imprevisible que malmetia sovint les collites i, segon, per les limitacions d'un sistema de rotació per guaret, una tecnologia primitiva que empobria progressivament la terra. De l'altra, el sistema de tinença o propietat de la terra escanyava el pagès amb una multitud d'obligacions, pagaments i impostos: censos, delmes, parts d'esplets, parts de fruits, primícies, tasques, agraris, braçatges, foriscapis, lluïsmes...

Un creixement demogràfic sostingut desembocava en l'aparició d'epidèmies que eliminaven en poques setmanes l'excés de població i restablien un nou equilibri que, inexorablement i de forma cíclica, es tornaria a trencar. Davant de la malaltia epidèmica poca cosa hi podia fer una medicina lligada, de forma dogmàtica, als textos d'Hipòcrates, Galè, Averrois i Avicena¹. Al seu costat, trobaríem el que podríem anomenar una cultura mèdica popular, una mena de saber acumulat des de temps immemorial, en la qual coexistien l'experiència amb plantes remeieres i el tractament amb altres materials, sovint ineficaços, juntament amb nombrosos prejudicis de base màgico religiosa. La gran influència de la religió catòlica, omnipresent en aquestes societats, també suposava un fre a la iniciativa mèdica a l'hora d'analitzar l'etiologia de les malalties i de proposar mesures eficaces. Malgrat la llosa religiosa que atribuïa tota malaltia a un càstig diví, les societats de l'Antic Règim, no van deixar mai de lluitar contra la malaltia i hi van oposar tots els recursos humans i materials que estaven al seu abast.

¹ Michael W. FLINN. *El sistema demografico europeo 1500-1820*. Pàg. 63.

² Coral CUADRADA. *El libro de la peste*. Pàg. 70.

La convivència amb la mort va ser habitual a les societats dels segles XVI, XVII i XVIII. El fossar, al centre de la població, era un record permanent d'aquella presència macabra. L'alta natalitat del període, que sovint fregava el 45 i fins i tot el 50 per mil, es veia dramàticament compensada per una mortalitat excessiva que podia assolir, fins i tot en anys d'una certa normalitat, el 40 per mil. L'aparició de la fam, a causa d'una crisi agrícola o d'un estat quasi permanent de guerra, desembocava irremeiablement en la irrupció de la malaltia i de l'epidèmia que, amb massa freqüència, fou una epidèmia de pesta bubònica.

Potser el aspecte més dramàtic d'aquella alta mortalitat fou la quantitat extraordinària de defuncions d'infants, els albats³. Els més petits eren les primeres víctimes de la fam i de les malalties. La proporció dels albats arribava al 55% respecte de la mortalitat total. Els rectors van trigar a enregistrar els albats en els llibres de defuncions qui sap si per la consciència que encara no eren persones completes. Des del moment que els trobem en els registres, la seva quantitat és espadidosa i és un reflex molt clar del fracàs de les pràctiques mèdiques de l'època per salvar els seus infants. El cas de Francesc Gelat ens mostra que fins i tot una pagesia que podem qualificar de benestant, patí el flagell de la mortalitat infantil. El matrimoni dels Gelat va tenir nou fills, dels quals en van sobreviure cinc. Al seu llibre de memòries⁴, Francesc Gelat va anotar les dates dels naixement dels seus fills i les defuncions que s'anaren produint: el 7 d'agost de 1686 va néixer Susanna; el 28 de setembre de 1688 nasqué Maria Rosa; el 30 de desembre de 1690 nasqué Francisca Julita que va morir al cap d'un any i 11 mesos; el 30 de setembre de 1693, vingué al món un minyó que fou primsenyat per la llevadora abans de morir; el 25 d'octubre de 1694 va néixer Joan Baptista, que va morir al cap d'un any i sis mesos; el 7 de setembre de 1700 nasqué Julita; el 13 de juliol de 1703, va néixer Josep Joan que va morir al cap d'una setmana; el 4 de gener de 1705, nasqué Francesca i el 25 de novembre de 1708 va néixer Pau⁵.

Malgrat aquests trets demogràfics, que serien els mateixos que podríem aplicar als segles medievals, al llarg de l'Edat Moderna es varen produir dues novetats que, a la llarga, serien importants i transformarien la societat catalana. D'una banda, a partir de la Sentència Arbitral de Guadalupe de 1486, que posà fi a la

³ Els albats corresponen a les defuncions dels infants quan encara no havien fet la primera comunió, cerimònia que es celebrava als 14 anys per als nens i als 12 anys per a les nenes.

⁴ A. SIMON. *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*. Pàgs. 71 a 73.

⁵ L'únic fill mascle que va sobreviure va seguir la carrera eclesiàstica. Vegeu A. Simon. Pàg. 59.

crisi remença, s'anà creant una capa de pagesos benestants que conformarien bona part de la classe dirigent a la Catalunya rural i que protagonitzarien importants canvis econòmics. De l'altra, la creació al llarg dels segles XVI i XVII de les facultats de medicina dins dels Estudis Generals a diferents ciutats catalanes, va ajudar a millorar el diagnòstic mèdic i a posar les bases per a un canvi de paradigma dins del món de la medicina oficial.

La fam i la malaltia

La fam era ben present a les societats de l'Antic Règim. Conseqüència directa d'unes collites dolentes i d'un estat de guerra quasi permanent, la fam revoltava les poblacions, aguditzava els enfrontaments socials i empenyia els grups socials més febles cap a accions desesperades. El mes d'abril de 1631, els habitants d'Arenys de Mar, Arenys de Munt i Canet, amb les seves barques, assaltaren la del patró Francesc Rossell, carregada de blat amb destí a Barcelona. Quan arribaren els síndics de Barcelona per recuperar el blat, el poble es va amotinar i als crits de "Via fora fam, muyran los que se volen emportar lo blat!", van perseguir els oficials que s'hagueren de refugiar al campanar de l'església⁶. La situació es repetí a partir de 1650, en set ocasions més, en què els tres pobles "ab motí fet", assaltaren les barques amb blat destinat a Mataró o Barcelona; les autoritats locals, impotents, es desmarcaven de la violència i afirmaven que "ho fa lo *populatxo menut* per l'extrema necessitat y fam patex per no aver·i gra de blat en la present vila"⁷. El crit de *Via fora fam!*, ressonà amb insistència per la geografia catalana.

La fam adobava el terreny però era la malaltia la que matava⁸. Les poblacions havien de conviure amb un gran nombre de malalties, mortals moltes d'elles per als cossos afeblits, que comprometien la qualitat de vida i comportaven sovint un fort rebuig social. La majoria de malalties provenien dels segles medievals⁹ sense experimentar, sobretot per als segles XVI i XVII, una disminució en la seva incidència que fes pensar en un millorament de les condicions de vida.

Entre les malalties que castigaren amb més duresa les sofertes poblacions de l'època moderna trobaríem la verola, molt estesa, contagiosa i quasi endèmica, la malària amb la seva manifestació en febres terçanes o quartanes, molt present

⁶Rosendo LLOBET. *Motí de la fam*. Arenys de Mar, 1916.

⁷Francesc FORN. "Déu Nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi".

⁸Jaume DANTÍ. *Las claves de la crisis del siglo XVII*.

⁹Coral CUADRADA. *El llibre de la pesta*. Barcelona, 2012.

en zones inundades, i el tifus, amb la seva modalitat de tifus exantemàtic, que sovint fou confós amb la pesta bubònica. La manca d'higiene, una alimentació deficient i l'esgotament físic predisposaven a l'aparició de la tuberculosi, una malaltia difícil de diagnosticar en aquells moments i que fou qualificada com la "gran pesta blanca"¹⁰. La lepra amb la seva forta càrrega d'exclusió social era ben present en les societats preindustrials. D'altra banda, trobaríem un gran nombre de defuncions provocades per la infecció de ferides i la seva gangrena, o bé per casos d'infecció post part, molt nombrosos a causa de la manca d'higiene i que els metges havien batejat amb el nom de *mal de mare* o *sufocacions de mare*¹¹.

Durant l'etapa moderna, però, la malaltia més mortífera de totes continuà essent la pesta bubònica. Des de la seva irrupció violenta l'any 1348, la pesta ja no abandonà Catalunya i esdevingué una malaltia endèmica o *estructural*. Molts autors la consideren el principal factor de l'estancament demogràfic europeu: als segles XVI i XVII "el factor fonamental que determinava la taxa de creixement de la població era la pesta bubònica"¹². L'informe dels doctors en medicina Dimas, Vileta i Mora fet a Girona el 20 de juny de 1650, ens mostra com es percebia l'arribada del quart genet de l'Apocalipsi: "Totas las malaltias juntas no poden igualar-se a la Peste, y si sols la Peste mereix dir-se Bellum Dei perquè ella sola és la que ab breu temps no sols acaba ciutats però Regnes"¹³. L'epidèmia més violenta de totes fou la de 1650- 1654, qualificada com "la més terrible epidèmia de la història moderna catalana, comparable potser a la del 1348"¹⁴.

Un cop superat el terrible tràngol de la pesta de 1650, aquesta desaparegué del territori català de manera definitiva. Un episodi epidèmic de l'any 1678 afectà Barcelona i altres parts del Principat, tot i que no hi ha unanimitat a l'hora d'atribuir-lo a la pesta bubònica ja que alguns autors creuen que es tractava de tifus exantemàtic. Per últim, la pesta que prengué a Marsella l'any 1720, motivà que es posessin en marxa les mesures de prevenció per evitar el contagi. Ja fos

¹⁰Coral CUADRADA. *El llibre ...* Pàg. 46.

¹¹Vegeu el dictamen dels metges sobre la mort de Maria Coll. Francesc FORN. *Déu Nostre Senyor vulla alzar la mà de aquest asot del contagi. Una aproximació a l'epidèmia de pesta bubònica de 1650-1654 al terme del castell de Montpalau, al terme del castell de Palafolls i a Mataró*. Pàg. 228.

¹²Michael W. FLINN. *El sistema demogràfic...* Pàg. 86.

¹³M. CAMPS I SURROCA i M. CAMPS I CLEMENTE. *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Lleida, 1985

¹⁴Pierre VILAR. *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1965.

“El triomf de la mort” de Pieter Brueghel el Vell, pintura de l’any 1562, dóna una visió esgarrifosa de l’arribada de la pesta

per aquesta raó o per altres motius, el Principat no es veié afectat per la terrible malaltia.

Ja en ple segle XVIII les anotacions d’Anton Bellsollell ens han permès conèixer una epidèmia de verola, l’any 1776, que afectà tota la comarca, escampant-se per les regions properes. Va escriure l’hereu Bellsollell que “En lo any 1776 en lo mes de octubre comensà a aver·hi varola en esta vila y durà fins als últims de febrer de 77, ab que moriren moltas criaturas per què fou de mala espècie. A casa y havia hun noy y huna noya que la havian de tenir, qui eran lo fill dit Anton y filla Agustina, y no la agafaren, y sobre que seguí tot lo poble. Al mateix tems se·n baixà en Arenys de Vall y matà també hun horror de criaturas, y així mateix en Mataró, St. Vicens, St. Celoni, Cardedeu y Tordera, que són los llochs se sap ha seguit fins ara”¹⁵.

La medicina a l’Edat Moderna

La concepció galènica de la medicina traspasà l’Edat Mitjana i perdurà, sense canvis important, al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII. Galè recollí la tradició

¹⁵Arxiu Patrimonial de Can Bellsollell de la Torre. *Llibre de dèbits y crèdits de la Casa Bellsollell de la Torre*. Full 5v^o.

hipocràtica i li aportà una racionalitat i una globalitat prou consistent com per fer-la perdurar als països mediterranis al llarg de més de 2000 anys, des de l'època romana fins a començament del segle XX.

La visió galènica del món, que era compartida per tots els estaments socials, partia de la concepció que tota la natura era composta per quatre elements: terra, aigua, aire i foc: “La región elemental es todo lo que hay criado desde el orbe de la luna hasta el centro de la tierra; todo lo cual está compuesto de cuatro cuerpos simples, que llamamos elementos, y son los siguientes: tierra, agua, aire y fuego”¹⁶. Cadascun d'aquests elements posseïa les seves qualitats, així la terra és freda i seca, l'aigua és freda i humida, l'aire és calent i humit, i el foc és calent i sec. Aquesta divisió en quatre s'anirà repetint en tots els àmbits: quatre punts cardinals, quatre vents, quatre estacions, quatre edats de l'home, quatre humors... Per a la medicina galènica, un desequilibri en algun dels quatre humors determinava el tipus de temperament humà: sanguini, malenconiós, colèric i flegmàtic, així com les malalties a les quals la seva natura els predisposava. Altres àmbits que els doctors en medicina prenen en consideració quan es manifestava

la malaltia eren: els canvis climàtics i de l'aire en general (tempestes, trons, pluges...), l'alimentació, el treball i el descans, les secrecions i excrecions, i les passions i les emocions¹⁷.

Gravat del *Lunario*, un dels llibres en llengua castellana més editats de totes les èpoques

La influència dels astres sobre totes les facetes de la vida humana, sobre el curs dels esdeveniments o sobre l'aparició de la malaltia fou un aspecte que pocs posaren en dubte a l'Europa de l'Edat Moderna. Aquesta creença astral la veiem molt clara en cadascuna de les pàgines del *Lunario*, probablement un

¹⁶Jerónimo CORTÉS. El non plus ultra del Lunario y pronóstico perpetuo. Barcelona: Imprenta y librería de la Viuda e hijo de Sierra, 1760.

¹⁷Alfons ZARZOSO. *L'arribada del quart genet de l'Apocalipsi. La lluita contra la pesta del segle XVII*. Conferència a Malgrat de Mar, el 4 de juliol de 2014.

dels llibres en llengua castellana més populars de totes les èpoques i que més reedicions tingué abans del segle XX¹⁸. El *Lunario*, a part de ser un llibre útil als pagesos, donava molts consells per conèixer un món dominat pels astres¹⁹ i conformava una determinada visió del món on el catolicisme hi tenia un paper primordial. Segons el *Lunario*, en cas d'aparició de malaltia era determinant conèixer el dia de la darrera conjunció del sol amb la lluna (lluna nova): “Para el suceso de la enfermedad, se han de saber dos cosas: la primera, el propio día que comenzó la enfermedad, o sea sintió la mala gana, y la otra el día de la conjunción propasada”²⁰; depenent dels dies que haguessin passat, la malaltia perduraria, o hi hauria millora, o s'esdevindria perill de mort...

El *Lunario* també era molt clar a l'hora de detectar els signes que anunciaven l'aparició de la pesta: “Cuando el austro (migjorn) sopla y no llueva, y ya hace frio y ya calor; comienza a llover muchas veces y luego para; señal de pestilencia y graves enfermedades (...). Cuando en el verano hiciere sequedad y en el estío muy frío y humedad (...). Pasado algun terremoto o alguna grande hambruna (...). Cuando en un mismo día el aire se alterase muchas veces y al otro se esclareciere e hiciera frio y luego caliente (...). Cuando los animales reptiles se multiplicaren en demasía y las moscas fueren muchas y las aves nocturnas salieren de día en abundancia y espantadas, denota pestilencia”²¹. Tot allò que alterava el ritme normal de les coses i trencava el fràgil equilibri entre la natura i l'existència, “els eclipsis, els cometes, els terratrèmols i les tempestes eren, doncs, fenòmens que perturbaven la puresa de l'aire i contribuïen, així, a corrompre'l”²², esdevenint una amenaça greu i un signe de l'acostament de la pitjor de les malalties. Tal com va escriure Jaume d'Agramont uns segles abans “pestilèntia és mutació contra natura de l'aire”²³.

Tot i les influències dels astres, *Astra movent homines, sed Deus astra movet*²⁴, és a dir, els astres mouen els homes però Déu mou els astres; la religió està per

¹⁸El *non plus ultra del Lunario y pronóstico perpetuo*, obra de Jerònimo Cortés, astròleg i matemàtic, fou editat per primera vegada a València l'any 1594. A partir d'aquí les reedicions i traduccions a altres llengües foren continuades. Fou probablement un dels pocs llibres que no podia faltar a les llars, ja fossin de treballadors de la terra, menestrals, botiguers, pagesos o doctors en medicina.

¹⁹“Las estrellas mueven, incitan e inclinan a los hombres a diversos y varios efectos, causando lo mismo en todas las demás cosas criadas de este mundo, vivientes, sensientes e insensibles”. El *non plus ultra del Lunario*... Pàg. 100..

²⁰El *non plus ultra del Lunario*... Pàg. 238.

²¹El *non plus ultra del Lunario*... Pàg. 265 i 266.

²²Coral CUADRADA. *El llibre de la pesta*. Pàg. 79.

²³Coral CUADRADA. *El llibre de la pesta*. Pàg. 87.

²⁴El *non plus ultra del Lunario*... Pàg. 100.

damunt de l'astrologia i cal seguir, amb obediència i disciplina, les directrius de l'església catòlica. Entre tots els estaments de la societat hi havia la consciència ben clara que tot el que esdevenia a la natura era una manifestació de la voluntat divina. Ja fos una sequera com la viscuda 1691 causada perquè "Déu o volgué axí"²⁵, o les tempestes i aiguats intensos de l'any 1739, "tot és un rigorós càstich de Déu Nostre Senyor"²⁶. La malaltia era, d'acord amb aquesta concepció del món, un càstig que la divinitat enviava com a penitència dels greus pecats comesos pels homes. Tothom tenia clar que, a més de les mesures sanitàries que calia oposar a la malaltia, calia combatre-la amb altres accions adreçades al món sobrenatural, ja fossin misses, oracions o processons, per tal d'apaivagar l'enuig diví. Quan el consell de Sant Martí d'Arenys, després de cinc mesos continuats de pesta, va constatar que des del dia 29 de desembre de 1651 havia cessat *lo càstich* diví, acordà la celebració solemne d'un Te Deum. Per a la seva celebració van escollir el dia 2 de febrer, una diada en la qual s'ajuntaven dos fets ben especials, un de religiós i un altre d'astronòmic: d'una banda era la festivitat de la mare de Déu dels Àngels, i de l'altre, coincidia amb el noviluni, amb una lluna nova que acabava el seu cicle i n'iniciava un altre que tots desitjaven que fos una etapa de salut. La reunió de tanta gent a l'església per celebrar el Te Deum, però, va tenir uns resultats funestos ja que alguns assistents, encara infectats de la pesta, varen propiciar la seva expansió ocasionant una segon onada del contagi que provocà una mortalitat desenfrenada, molt superior a la del 1651²⁷.

Malgrat tots els condicionants que venien *de dalt*, existia un espai natural sobre el que hom podia incidir per modificar el curs dels esdeveniments. Mai es va caure en un fatalisme religiós i davant de la irrupció de la malaltia, les societats van oposar en tot moment una lluita aferrissada tot i els escassos mitjans de què disposaven. Per combatre la malaltia la societat de l'Antic Règim disposava d'un triple cos de professionals: els doctors en medicina, els cirurgians i els apotecaris.

Per ordre de rellevància social, en primer lloc trobaríem els doctors en medicina. Els metges catalans s'havien format a les Facultats de Medicina dels Estudis Generals (el de Barcelona fou creat el 1559) i tenien una consideració

²⁵Testimoni de Salvador Bellsollell, a A. SIMON. *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*. Pàg. 117.

²⁶Testimoni de Salvador Bellsollell, a A. SIMON. *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*. Pàg. 124.

²⁷Arxiu Parroquial d'Arenys de Munt. Llibre d'Òbits 3. Pàg. 95 vº.

social equivalent a la de ciutadans honrats²⁸ Els doctors en medicina tenien com a element imprescindible del seu treball el llibre, sempre dins de la visió galènica del món, que era la seva font principal de coneixement; molts d'ells disposaven d'importantes biblioteques amb producció científica europea, amb un pes predominant dels llibres d'anatomia²⁹. El metge diagnosticava a partir dels símptomes del malalt, del seu relat de la malaltia i de les influències dels astres sobretot, com hem vist, de la lluna per, a continuació, prescriure els remeis adequats per tornar a l'equilibri humoral anterior a la malaltia. Les receptes mèdiques més freqüents eren les sagnies, les ventoses, els banys, laxants, aigües cordials,...

Els sants Metges, sant Cosme i Sant Damià, pintura del segle XVII de la capella de Can Bellsoll de la Torre

Un cop prescrit el remei, entraven en acció els cirurgians. La seva consideració social era inferior a la dels doctors en medicina ja que els cirurgians feien servir les mans per realitzar el seu ofici. Als cirurgians pertocava aplicar al malalt els remeis proposats pels metges: les sagnies, tractar les lesions dels membres, extirpació de tumors, cauteritzacions, ..., així com al manteniment de la higiene pel que feia a les dents, els cabells, la barba, l'oïda, els ulls³⁰... Sovint la seva pràctica els portava a actuar sense necessitat del doctor en medicina. Els cirurgians tingueren Col·legi des de 1400 sota l'advocació de Sant Cosme i Sant

²⁸ Alfons ZARZOSO. *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700. "Més que metges: gaudints"*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011. Pàg. 64.

²⁹ Alfons ZARZOSO. *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700. "Més que metges..."* Pàg. 89.

³⁰ Alvar MARTÍNEZ i José PARDO. *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700. "Mestres cirurgians i mestres anatòmics"*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011. Pàg. 157.

Damià. El seu aprenentatge comprenia sis anys de formació teòrica i vuit anys de pràctica al costat d'un mestre aprovat³¹. El cirurgians o barbers eren els especialistes en portar a terme les sagnies, el remei universal aplicat en tot tipus de malalties. Per portar a terme la sagnia es feien servir llancetes per fer les incisions i, cas de tenir-ne, sangoneres; la sang era recollida en un escudella anomenada *sagnadora*. No només calia extreure la sang, sinó que era important la part del cos on calia sagnar: “En el cabo de la nariz está una vena que vale para detener el flujo de lágrimas (...) Dos venas se hallan en el prepucio, a la parte de adentro, que valen para el dolor de corazón”³².

Els apotecaris eren els encarregats de mantenir, elaborar i proporcionar els remeis receptats pels doctors en medicina, ja fossin medicaments, ungüents, píndoles, xarops... Els apotecaris tenien una formació gremial i la seva qualificació no depenia de les institucions universitàries³³. Tenir una botiga d'apotecari constituïa un negoci amb el qual es podia assolir fortuna i distinció social; molts apotecaris rebien la distinció de *magnífic*. El Col·legi d'Apotecaris va emprendre la tasca d'elaborar una farmacopea, acordada amb el Col·legi de Metges, amb les fórmules dels preparats medicinals, que servís a la tasca dels apotecaris. D'aquesta manera es va publicar a Barcelona, l'any 1511, la *Concordie Apothecariorum Barchinone*. La *Concòrdia* va ser “la primera farmacopea que es publicava a Espanya i segona en el món”³⁴, després del Receptari Florentí, de l'any 1498. D'entre els apotecaris catalans sobresurt la nissaga dels Salvador, iniciada per Joan Salvador i Boscà, nascut a Calella el 1598 i mort a Barcelona el 1681. Els seus dos fills, Jeroni i Joan van traslladar el negoci a Barcelona.

Amb motiu de la defunció, el juliol de 1651, de l'apotecari Tomàs Arquer de Santa Maria d'Arenys, la seva vídua va vendre la botiga a Joan Vallalta, practicant d'apotecari. Per establir el valor de la botiga es va realitzar un inventari de tots els seus materials, portat a terme per Jeroni Salvador apotecari de Barcelona, per part de la vídua i per Bernat Roses, apotecari d'Arenys de Mar, per part del comprador³⁵. L'inventari ens permet conèixer la gran quantitat

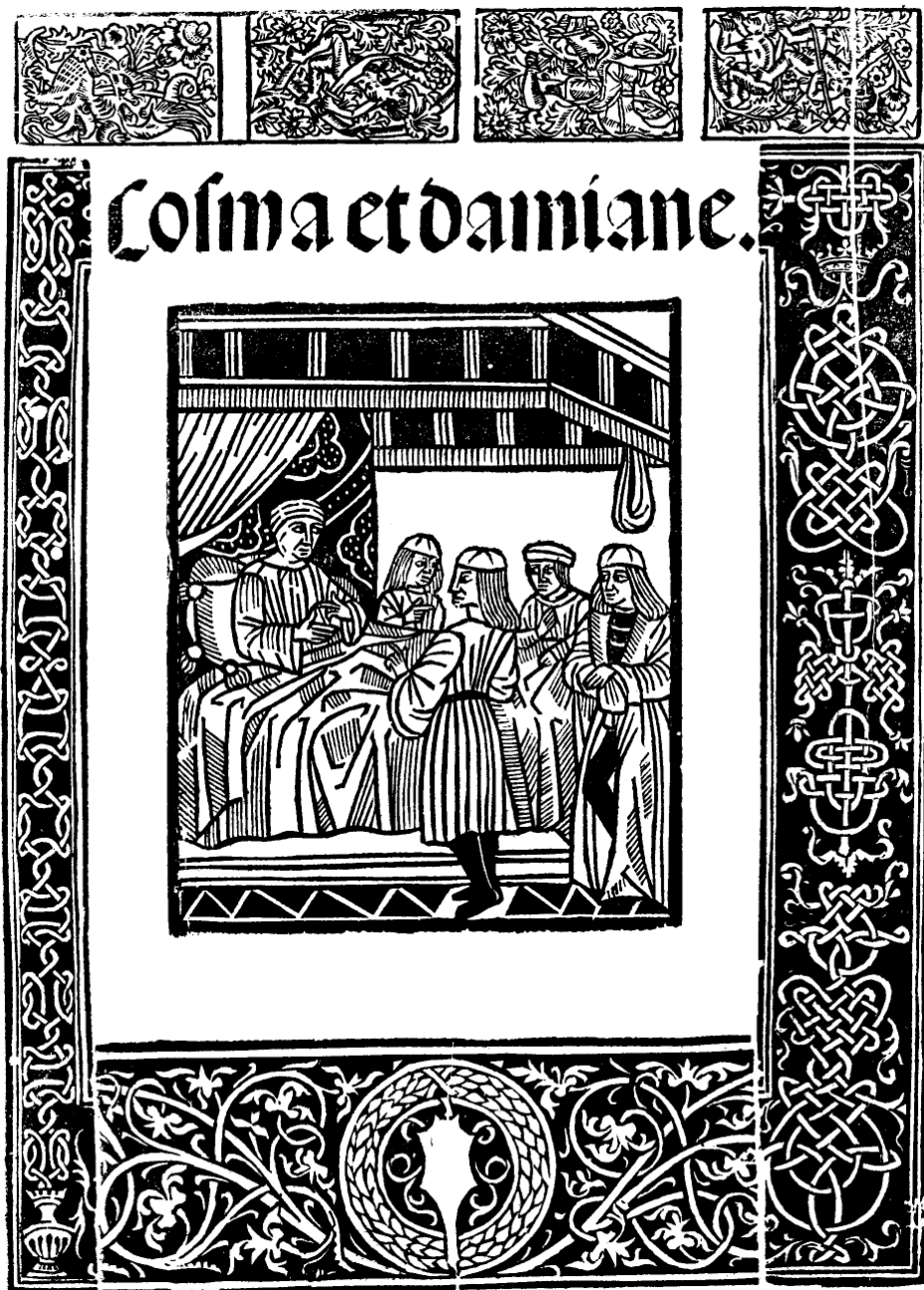
³¹Alvar MARTÍNEZ i José PARDO. *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. “Mestres cirurgians...Pàg. 159.

³²*El non plus ultra del Lunario...* Pàg. 236.

³³Josep Maria CAMARASA. *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. “Mestres cirurgians...Pàg. 117.

³⁴*Concordie Apothecariorum Barchinone*. Barcinone, MDXI. Edició facsímil. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1980.

³⁵Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 227. Fols. 240 a 243.

Gravat de la *Concordia* amb una representació dels sants Metges, sant Cosme i sant Damià, protectors del Col·legi d'Apotecaris des de la seva fundació

de materials i substàncies que omplien les botigues del apotecaris. A la del difunt Tomàs Arquer, l'inventari relaciona més de 90 pots grans de ceràmica per llavors, 51 pots confeccioners, 22 pots per píndoles, 24 caixes de fusta per herbes remeieres, 70 capses, 28 pots de vidre, 31 masses de vidre per aigües, 16 porrons de vidre per olis, 14 barrilets... La relació esmenta més de 200 substàncies diferents, entre les quals trobem: banya de cérvol, cascall, aigumel, codonys, oli d'euforbi, aigua ros, fonoll, ametlles, camamilla, ruda, encens, arsènic blanc, opi, matafaluga, valeriana, goma d'heura, cardamom, murtra, pols de mòmia, nenúfar, ginesta, magranes, aigua de borratges, oli de saüc... La rebotiga també s'esmenta farcida d'ampolles, 44 barrilets, una cinquantena de substàncies..., i entremig de tot aquest material, una Concòrdia valenciana i una Concòrdia catalana.

La pols de momia fou un producte important per a l'elaboració de preparats medicinals

En la lluita contra la malaltia cal esmentar la creació d'hospitals per atendre, bàsicament, als més pobres i desvalguts. A part del gran hospital de la Santa Creu de Barcelona que, a més de tenir cura dels barcelonins, acollia gent d'arreu del Principat, a la zona de Mataró i de la Marina de la Selva, trobem hospitals a Arenys, Canet, Calella, Malgrat, Tordera i Mataró. En la majoria de vegades trobem l'origen d'aquests hospitals en deixes testamentàries, terrenys o diners, que havien de ser destinats a la construcció d'hospitals per acollir els *pobres de Crist*. Aquests hospitals, tot i les deficiències quant a higiene, manca d'atenció mèdica i escàs accés a les medicines, varen acomplir una veritable funció social.

L'estructura dels hospitals degué ser molt semblant a la que encara avui podem apreciar a l'Hospital de pobres de la Vilanova de Palafolls i que ens parla d'una visió mèdico-espiritual per recuperar la salut: una petita capella d'una sola nau, amb l'altar a l'absis, i una petita sala adossada a la nau, que contenia els llits i altre material per acollir els malalts. Les dues claus de volta de la capella són ben explícites

d'aquesta barreja hospitalària del món natural amb el món sobrenatural: una mostra el relleu dels Sants Metges, Sant Cosme i Sant Damià, l'altre amb el relleu de Sant Pere portant la clau del cel. En un món on el pes de la religió era tan important, no podem pas menystenir el consol que aportava la religió davant de la proximitat de la mort. A l'inventari de l'esmentat hospital de la Vilanova que s'efectuà el mes de març de 1653, sorprèn l'escassetat de material en la cambra dels malalts: dos llits de pilars, un llit de camp ras, tres flassades, setze llençols, una tovallola, dues coixineres i dos eixugamans la capella, en canvi, tenia tot el material adequat per a celebrar-hi els oficis religiosos³⁶.

Les creences populars complementaven aquesta estructura sanitària amb tota una colla d'elements als quals s'atribuïen propietats curatives; amulets, pedres, petites bosses amb herbes, coralls, alls, metalls... ; sovint eren elements típics de la religiositat popular: medalles, creus, estampes, rosaris, relíquies... Per a les persones del segle XVII portar a sobre un d'aquests objectes atorgava una protecció davant de la malaltia i, probablement, una mica més de confiança en el futur.

L'epidèmia de pesta bubònica de 1650

L'arribada de la pesta. L'impacte demogràfic

El Corpus de Sang, entre el 7 i el 9 de juny de 1640, marcà l'inici de la revolta catalana contra els exèrcits de Felip IV. A començament de 1641, Catalunya passava sota sobirania francesa i s'iniciava una guerra contra la corona espanyola, en la qual "els castellans van tractar Catalunya com a enemiga i els francesos com a estrangera"³⁷. La guerra, dura i llarga, va devastar el Principat; la pèrdua de collites a causa del conflicte bèl·lic, abocà els catalans a patir greus situacions de fam que sovint varen desembocar en revoltes populars al crit de *Via fora fam!*

Als dos flagells que patia Catalunya en aquells moments, la fam i la guerra, s'hi afegí a partir de 1650 un tercer flagell, el més temut de tots: la pesta. La pesta, anomenada la *Peyrona* pels pagesos³⁸, el quart genet de l'Apocalipsi,

³⁶ Francesc FORN, "Déu Nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi... Pàgs. 241 i 242.

³⁷ Jordi NADAL. *Història de Catalunya*. Vol. IV. Pàg. 63.

³⁸ Antoni PLADEVALL i Antoni SIMON. *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*. Pàg. 107.

representant per “un cavall cendrós i el qui el muntava tenia per nom la Mort”³⁹, s'ensenyoria de tota la geografia catalana, un terreny adobat per deu anys de guerra i misèria. Llavors van poder escriure els consellers de la Vilanova de Palafolls: “Apar que la justícia divina tinga a punt las tres sagetas ab les quals en altre ocasió volgué castigar lo món ab fam, guerra y pestilència”⁴⁰.

Les primeres notícies d'aquesta epidèmia es localitzaren l'any 1647 a Tunis i Alger. Poc després, la pesta infectava València: “A 26 de octubre de 1647 en Consell de Cent se tractà de que en València hi havia mal de pesta”⁴¹. A començament de 1650, a través de la frontera valenciana s'introduí al Principat. Lluny d'aquest focus, els mesos d'abril i maig del mateix anys, se'n formà un altre de gironí. Aquell mateix any, el mes de novembre, penetrava al vescomtat a través de Blanes i d'aquí infectà Tordera. Van escriure els domers de Tordera que “A 13 novembre 1650 morí una filla de na Roja, pagesa, morí empestada però fou soterrada en lo cementiri perquè no conexian lo mal, però al cap de vuit dies moriren dos altres, so és na Roja y una fadrina y aquests són enterrats ab un marge prop la casa del mas Roig de dita parròquia de Tordera. Per ésser aquella casa empestilentiada resolgué la Junta del Morbo de Tordera fos cremada, la qual cremaren als últims de novembre 1650 perquè lo mal y era ab la filla primera morí **que lo portà de Blanes**”⁴². Les primeres mesures foren clares i radicals: trencar el contacte amb els pobles veïns i cremar la casa infectada. El contagi s'aturà i el mes de desembre de 1650, els consellers de Barcelona felicitaron els jurats de Pineda i Malgrat “per lo bon orde tenen en lo de las bolletes (de sanitat) i per la bona salut hi ha”⁴³. A mitjan de febrer de 1651, però, els rumors de pesta a Barcelona eren cada cop més insistents, fins al punt que Mataró tallà els contactes comercials amb la capital. Poc després es confirmava la presència de la pesta a Barcelona.

A partir d'aquell moment l'epidèmia es propagà per tot el Principat. El mes d'abril de 1651 hi hagué confirmació de contagi a la Batllòria; el juny del mateix any, aparegué a Malgrat de Mar, el juliol a Canet de Mar, l'agost a Sant Martí d'Arenys... Les mesures per evitar la malaltia van aconseguir frenar uns mesos la seva arribada en algunes poblacions: fins el gener de 1652 no entrà a Mataró i fins el mes de maig no infectà Santa Maria d'Arenys i Sant Esteve de Tordera.

³⁹Apocalipsi 6:8.

⁴⁰Arxiu Històric Fidel Fita. Secció notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 143 bis.

⁴¹*Rúbriques de Bruniquer*. Vol. IV. Pàg. 330.

⁴²Arxiu Parroquial de Tordera. Llibre d'Òbits 1575- 1705. Any de 1650.

⁴³A.H.M.B. Registre de Lletres Closes. Vol. 94. Fols. 56 a 58.

La pesta s'identificava amb el quart genet de l'Apocalipsi.
"Els quatre genets de l'Apocalipsi", gravat d'Albrecht Dürer dels anys 1497-1498

L'any 1652 i 1653 foren els més durs amb una elevada mortalitat que afectà per igual totes les poblacions. Sovint l'epidèmia apareixia i s'aguditzava els mesos de calor ja que la puça de la rata, l'agent més eficaç de transmissió del contagi, pot viure únicament en temperatures compreses entre els 15 i els 20 graus centígrads, i una alta humitat, entre el 90 i el 95%, condicions que es donaven als mesos d'estiu quan la xafogor era més accentuada⁴⁴. Tant eficaç cam les rates per la propagació de la malaltia, però, eren els soldats que en una situació de guerra com la que es vivia, transitaven pel territori sense fre ni respecte cap a les normes sanitàries i escampaven el contagi per allà on passaven. L'any 1654, els morts per l'epidèmia es reduïren de forma dràstica, per desaparèixer del tot l'any 1655.

L'impacte demogràfic de l'epidèmia és difícil d'avaluar ateses les circumstàncies de confusió i descontrol que la pesta ocasionà. Molts malalts que fugiren i moriren lluny de la seva població i molts dels morts abarracats no deixaren constància de la seva defunció. D'altra banda, en algunes poblacions, els rectors fugiren cap a zones més segures (com fou el cas de Sant Martí d'Arenys) i el registre quedà en mans més insegures o, senzillament, no es portà. També cal tenir en compte que no s'han conservat els registres d'òbits de les morberies (com succeí a Santa Maria d'Arenys⁴⁵), tot i que alguns d'aquests registres s'anotessin als llibres parroquials. La inscripció d'albats també se'n ressentí i molts dels infants morts a causa de la pesta no foren enregistrats. Un càlcul aproximat del nombre de defuncions a les diferents poblacions del vescomtat, ens porta a afirmar que els dos terços de les defuncions produïdes durant els anys de contagi ho foren a causa de l'epidèmia., una xifra força elevada si tenim en compte que durant aquests anys el nombre de morts per *causes naturals* també s'incrementà notablement. Pel que fa a població global, podríem avançar que la pèrdua de població a causa de la pesta fou d'entre un 10 i un 15%⁴⁶.

Malgrat aquestes dades, el fet que els morts de pesta es concentrassin en uns pocs mesos produí en les poblacions afectades un gran impacte emocional i una forta sensació d'impotència i desmoralització. Al mateix temps, la constatació

⁴⁴Coral CUADRADA. *El llibre de la pesta*. Pàg. 92.

⁴⁵“Estos fulls blanchs se deixen per assentar los òbits moriren en la morberia de contagi. Any de 1653”. Arxiu Parroquial d'Arenys de Mar. Llibre d'Òbits 3. Fol. 11v^o.

⁴⁶Francesc FORN, “*Déu Nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi*”. Una aproximació a l'epidèmia de pesta bubònica de 1650-1654 al terme del castell de Montpalau, al terme del castell de Palafolls i a Mataró. Pàgs. 61 a 64.

que l'epidèmia afectava totes les edats i fins i tot, contagiava de ple la classe dirigent, degué accentuar la certesa angoixant d'arribar a la *fi dels temps*. Els casos més extrems foren els de Mataró, amb la mort entre maig i juny de 1652, dels tres jurats i dels dotze consellers, i el de Santa Maria d'Arenys que, entre octubre i novembre de 1653 també va perdre els tres jurats⁴⁷.

Les mesures per frenar el contagi

El fet que la pesta fos endèmica a la Catalunya de l'Edat Moderna va permetre que es pogués aprofitar l'experiència acumulada de situacions anteriors i que, al primer senyal de contagi, s'apliquessin de manera immediata unes mesures molt estrictes d'aïllament de la població i de separació i tractament dels infectats.

Juntas del morbo

La primera mesura adaptada a totes les poblacions va ser la creació de les Juntas del morbo. La Junta estava formada pel Batlle del morbo i els morbers, als quals a vegades s'hi afegien el rector, el batlle i els jurats. La Junta del morbo era una magistratura municipal autònoma i posseïa la màxima autoritat durant el temps del contagi; els càrrecs eren remunerats i requerien el consentiment dels afectats. Les Juntas del portaren a terme una autèntica política sanitària per fer front al contagi. Primer es prohibia tot contacte amb les zones infectades, tant de robes, com mercaderies o persones: “De aquesta hora en avant no sie ninguma persona de qualsevol stat, grau o condició que sia, qui gos ni presumescha anar en algunes parts infectionades de dit mal de pesta, ni portar d'allí ninguna manera de robes, ni mercaderies, ni acollir en llurs cases, parlar ni conversar amb persones que vinguen de les dites parts”⁴⁸.

Per tallar els contactes amb les poblacions veïnes, la Junta manava el *trencament* dels camins que portaven a la població, és a dir, s'hi impedia la circulació amb la col·locació de pals, troncs o creus o bé s'hi practicaven solcs profunds. Es tenia una cura especial a trencar els camins rals i les rieres. Al mateix temps, s'habilitaven altres camins que, tot vorejant el nucli urbà a una distància prudent, permetien el pas de mercaderies evitant tot tipus de contacte, van ser els *camins del morbo* o *camins del mormo*. A les principals entrades de la població es manaren fer guardes del morbo, amb ordres rigoroses de no

⁴⁷Francesc FORN, “Déu Nostre Senyor...”. Pàg. 118

⁴⁸Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Jaume Josep Coll. Vol. 51. Fol. 203.

deixar entrar ningú que no anés proveït amb una butlleta de sanitat, expedida pels morbers del lloc de procedència, que garantia que la persona havia passat la quarantena i estava lliure de pesta: “A tots y sengles officials y guardes del morbo a qui las presents pervindran, salut. Certificam y fem fe com Joan Font y Bertomeu Ferrer, habitants en la vila de Blanes, lo die de air partiren d-esta vila de nostron concentiment”⁴⁹. A les entrades de la població s’hi aixecaren unes barraques destinades a la quarantena dels qui volien sortir o bé, dels sospitosos que volguessin entrar i anessin desproveïts de butlleta de sanitat. Un petit forn els servia per cremar la roba dels malalts que no havien superat la purga. Els pobles amb muralla, com Mataró, o bé amb carrers i portals tapiats, com Calella o Malgrat, les guardes es realitzaven als portals d’entrada a la població. La quarantena i la concessió de butlletes de sanitat eren molt estrictes pel que feia al comerç marítim; la desconfiança cap al transport dels vaixells va fer que se’ls impedís tocar terra, o bé, va acabar amb la crema de les mercaderies aportades per les embarcacions.

Un recurs força utilitzat per tal de proveir-se d’aliments i mercaderies al llarg de tots els mesos de contagi fou la instal·lació d’un *pal* a la principal via d’accés a la vila. El pal constava una biga vertical sobre la que es posava un pal horitzontal que podia girar com una *ballaruga*; a un extrem del pal s’hi posava un cabàs amb les provisions i a l’altre extrem un cubell amb vinagre per posar-hi les monedes en cas d’arribar a un acord, amb la qual cosa es possibilitava un intercanvi a distància, sense contacte físic.

Morberies

Per tal d’acollir els malalts de pesta i tenir-ne cura, les Juntes del morbo manaren l’habilitació de morberies o *mormories*, amb els serveis d’un metge i un barber. En cas de tenir hospital, aquest funcionà com a morberia, tot i que fou més freqüent la seva instal·lació fora del nucli urbà, en casals particulars o en barraques provisionals. A Mataró, la morberia fou edificada al mas Pongem, “scituada fora dels murs de dita vila sota lo monestir dels frares caputxins”; a Sant Martí d’Arenys es construí a la Plana d’en Bellsollé, als afores de la població; a Malgrat la morberia es bastí sobre “la arena del ma”; a Calella s’aprofità l’hospital de Sant Jaume; a Santa Maria d’Arenys s’ubicà ran del convent dels caputxins.... La majoria d’aquestes morberies anaren a càrrec dels frares

⁴⁹Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 228. Paper solt.

caputxins que, d'aquesta manera podien oferir el consol espiritual als pobres malalts. Prop de les morberies foren habilitats nous cementiris, el *cementiris del morbo*, després que s'hagués efectuat la seva benedicció per poder acollir els cossos dels empestats. A Tordera, Pere Miquel Custurer que morí de contagi fou enterrat a l'hort de cas d'en Ferrer de la Roca “vuy novament cementiri” després que el Vicari General hagués donat llicència als domers de Tordera per beneir l'hort esmentat⁵⁰.

El més habitual, però, fou que els morts de pesta fossin enterrats prop del seu lloc de defunció, ja fos l'eixida o el pati de casa seva, per evitar el greu problema del seu trasllat. A les zones rurals se'ls enterrava als marges del torrent, prop de la barraca, a les arenes de la riera, a les sorres de la mar... La perillosa tasca de traslladar o d'enterrar als morts fou encomanada a l'estrat baix de la societat catalana del segle XVII, els *súbdits del rei de França* novinguts Jacques, Carolis, Reinart... S'arriscaven molt, però també s'ho feien pagar. El 30 de maig de 1652 va ser sepultat Joan Valls, pagès de Sant Esteve de Tordera, el qual havia mort “encontrat del mal contagiós (...) lo qual lo enterrà un foraster, que'n pagaren quinsa lliures d'enterrar-lo”⁵¹.

Abarracaments

Les barraques que s'aixecaven prop de les entrades de les poblacions servien per obligar a fer la quarantena als novinguts. El cas més freqüent d'utilització de barraques, però, fou quan la Junta del morbo s'assabentava d'un cas de contagi dins d'una llar, obligava l'abarracament de tots els membres de la família, fins i tot, dels visitants que poguessin haver coincidint amb el malalt. En aquests casos el tancament es produïa a la mateixa casa, que era clausurada amb la prohibició de sortir-ne o bé es traslladava els afectats a les barraques construïdes en indrets allunyats de la població. L'abarracament era una mesura molt dura que, a la pràctica, condemnava a mort a tota la família un cop els seus membres eren tancats per fer la purga durant quaranta dies, en una barraca que abans havia allotjat altres empestats on el contagi a través dels objectes o les puces era una crua i previsible realitat. En pocs dies de diferència es produïa la defunció de famílies senceres que estaven abarracades. Aquest fou el cas de l'adroguer de Mataró Esteve Mallol i Matas que, a final de febrer de 1652, va morir empestat

⁵⁰Arxiu Parroquial de Tordera. Llibre d'Òbits 1575- 1705. Any de 1652.

⁵¹Arxiu Parroquial de Tordera. Llibre d'Òbits 1575- 1705. Any de 1652.

juntament amb les seves quatre filles Elisabet, Marianna, Maria i Francesca⁵². A Sant Esteve de Tordera, entre el dia 13 i el 18 d'octubre de 1652, van morir empestats Miquel Grimalt, la seva muller Caterina i tres fills petits que foren anotats sense nom⁵³.

La vigilància de les barraques anava a cura d'unes persones que realitzaven les *guardes de vista* i que eren les encarregades de testificar que la quarantena s'havia realitzat correctament. El cost de les guardes de vista, del menjar durant l'abarracament, i de la roba nova en cas d'haver de cremar la vella per raó del guariment de la persona, anaven a càrrec dels abarracats. Les persones amb un cert poder econòmic s'emportaven a la barraca objectes de valor (culleres o cadenetes de plata, anells o arracades d'or, diners...) per poder atendre les seves necessitats. Les famílies pobres que s'havien d'abarracar depenien de la caritat pública, o bé s'autoabarracaven en coves o barraques de vinya. Els més pobres eren rebutjats i havien de sobreviure de l'almoïna i la caritat; alguns d'ells foren acollits a les morberies, la majoria, però, fugien al bosc i morien sols i abandonats. "Per los camins se trobaven moltes persones pobres que s'encontraven i caminaven tant com podien, i com no podien més, s'ajeien a un marge i allà pantejaven fins que morien"⁵⁴.

La instal·lació de barraques comportà, en alguna ocasió, el rebuig dels pagesos que portaven les terres dels entorns. Quan els jurats de Calella juntament amb el batlle del morbo i els morbers, acordaren el 18 de juny de 1653, la construcció d'unes barraques, es trobaren amb la ferma oposició de Joan Martí i Bernardí Marc, pagesos, dient "que ni per los Jurats ni morbés lo dit Joan Martí no comportaria de que se fesen dites barraques, que antes faria baxar jent de Arbúsies, y que ab escopetades los ne trauria a dits Jurats y morbés"⁵⁵.

Doctors en medicina, cirurgians i apotecaris. Purificacions

Des dels primers moments de contagi declarat, els jurats de les poblacions afectades acordaren la contractació dels professionals de la medicina: els doctors en medicina i els cirurgians o barbers. Primer, acordaren els serveis dels metges residents a les mateixes poblacions afectades. A Malgrat, el 26 de juny de 1651, "attès que lo die de vuy és estat declarat a esta vila haver en ella

⁵²Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró. Llibre de Funerària, 9. 1652- 1658.

⁵³Arxiu Parroquial de Tordera. Llibre d'Obits 1575- 1705. Any de 1652.

⁵⁴Miquel PARETS. *Dietari d'un any de pesta*. Barcelona: Eumo, 1990.

⁵⁵Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Jaume Falgueres. Vol. 148.

pestilència y mal contagiós y haver-se encontrats alguns de dit mal”⁵⁶ acordaren la contractació del doctor en medicina Pere Miquel Domènech. A Santa Maria d’Arenys es contractà el metge Narcís Jonch.

Ja fos per la defunció dels metges o bé perquè la dura feina els sobrepassava, els consells anaren contractant altres metges que residien a les poblacions properes. El 3 de juliol de 1651, els jurat de Malgrat feren un contracte a Pere Morell, metge de Blanes. D’altra banda, a mesura que passaven les setmanes i el contagi no minvava, s’anaren imposant els metges i cirurgians d’altres nacionalitats, sobretot francesos. El mes de febrer de 1652, els jurats de Mataró feren un contracte al metge Pere Sexta, italià de Bolonya, i al cirurgià francès Mateu Lusinyà, Més tard, els morbers mataronins conduïren Josep Gimbert, doctor en medicina de Barcelona, perquè visités els malalts no contagiats⁵⁷.

El metge prenent el pols al malalt. Exvot de mitjan segle XIX procedent del Santuari del Miracle, del terme de Riner. Exvots. *Els miracles del Miracle*. Museu diocesà i comarcal de Solsona, 2009.

A Calella, el mes d’agost de 1652, *musur Bertomeu* treballà com a barber a la morberia de la població. Uns mesos més tard, el febrer de 1653, els jurats de Calella acordaren fer venir *musur La Rosa* (Pere la Rosa)⁵⁸, el qual també treballà durant l’any 1653 a la morberia de Santa Maria d’Arenys. El metge que gaudí de més fama com a guaridor dels empestats, però, fou el cirurgià Pere Parer i Labòria, *musur Labòria*, que fou contractat per quatre de les poblacions

⁵⁶ Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 143 bis.

⁵⁷ ACA. Protocols de Mataró. Notari Joan Pongem. Vol. 1119.

⁵⁸ Arxiu Històric Municipal de Calella. Secció Municipal. Llibre del Consell 2. Fol. 112 vº.

infectades: Mataró, Arenys de Mar, Pineda i Malgrat. Pere Parer treballà a les morberies amb el compromís de “visitar, sagnar y curar los malalts y encontrados de pesta (...) y habitar en la morberia li assenyalaran”⁵⁹. El seu renom també arribà a les classes benestants i el trobem visitant el *Castell* a Mataró, és a dir la casa d'Onofre Arnau⁶⁰. Acabada l'epidèmia, el mes de gener de 1655, Pere Parer va rebre el reconeixement del deute de Magdalena Roses, una de les persones que havia guarit de la pesta, “com a paga de les visites y curacions fetas per lo morbo tingué dita Madalena y dos filles sues que moriren encontrades, les quals visità per spai de sexanta dies”⁶¹. L'any 1665, *musur Labòria* residia a Begur.

La Junta del morbo o els jurats també feien un contracte amb algun adroguer per tal que els proporcionés les medicines necessàries. El contracte que el consell de Santa Maria d'Arenys va fer amb l'apotecari Joan Daviu, esmenta que “prendran de sa botiga todas las medicinas, cordials aigües y totes altres drogues y coses que menester seran per curatió dels encontrados”⁶². D'entre tots els productes i fórmules receptades pels metges que es trobaven a les apotecaries, destaca al Tríaga magna, un medicament per als empestats format per 59 substàncies diferents.

Com a complement de les medicaments i prevenció del contagi, els doctors en medicina aplicaven un altre remei absolutament necessari: les purificacions. La purificació pretenia eliminar de l'objecte aquella qualitat malèfica que transmetia el contagi. Tot havia de ser purificat; els cossos, la roba, els objectes, els diners, la casa, els animals... Les purificacions es feien amb perfums cremats en petites fogueres (fumigacions), amb rentats de vinagre o amb el foc. Quan Pau Vallmajor, pagès de Gualba, va rebre determinada quantitat de diners, deixà escrit al seu quadern que foren “sisens y plata tot passat per flames de foch per por de contagi”⁶³. Quan una persona s'havia contagiat, els morbers feien portar el malalt a la morberia, els familiars eren obligats a fer quarantena i la casa havia de ser purificada. Els purificadors, que normalment eren francesos a causa del risc que comportava el fet de trastejar en una casa empestada, feien petits focs dins de les cambres en els quals eren cremats els perfums; ràpidament tancaven les cambres i sortien a l'exterior ja que l'aire esdevenia irrespirable.

⁵⁹Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 229. Fol. 87 vº

⁶⁰Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Rafel Bonamich. Vol. 64. Fols. 151 i 152.

⁶¹Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 52. Fol. 5.

⁶²Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 229. Fol. 91 vº.

⁶³Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial Sant Celoni. Notari Salvador Feixes. Vol. 358. Fol. 133 vº.

És probable que puces i rates no sobrevisquessin a l'operació. Les purificacions eren costoses ja que els perfums eren cars i la mà d'obra feia valer el risc de contagiar-se que comportava l'operació. Quan es produïa l'abandonament total d'una població, com fou el cas de Mataró entre febrer i agost de 1652, calia purificar totes les cases de la vila. D'altra banda, els focs al mig del carrer, de dia i de nit, tenien com a finalitat purificar un aire, la corrupció del qual es manifestava amb l'aparició del contagi.

C. Remeis sobrenaturals. Impacte emocional

La societat catalana del segle XVII tenia ben clar que l'escomesa del contagi era un càstig de la divinitat per tal de castigar els innombrables pecats que cada dia els homes cometien. A la documentació de l'època les referències al castig diví són constants. L'arribada de la pesta, “que nosaltres temem molt”⁶⁴, afirmaven els consellers de la Vilanova de Palafrugells, era una de les tres saïetes “ab les quals en altre ocasió volgué castigar lo món ab fam, guerra y pestilència”⁶⁵. La pesta era “el flagell que Déu Nostre Senyor nos està castigant”⁶⁶; era la manifestació més clara de la guerra de Déu, de la justícia divina que “té la spasa desambaynada contra nosaltres”⁶⁷. Tots els esforços en el món natural han d'anar acompanyats d'accions davant la divinitat per tal d'apllacar la “ira” de Déu i que “vulla alsar la mà de aquest asot del contagi”⁶⁸.

El contagi portava el caos i el desordre a les societats; només allò que era immutable, ja fos el firmament o el món celestial, serviria per recuperar el món perdut. En el món convuls de l'epidèmia, la religió, l'església catòlica i els seus representants assoliren una rellevància extraordinària per tal de tornar el món al seu equilibri a través de nombrosos actes i cerimònies que posaven de manifest el seu paper d'intermediària davant de la divinitat. Tot ajudava contra el morbo: l'oració i el pregar amb freqüència, els sermons a l'església, els oficis, els Te Deums, el fet de disposar d'imatges de sants, estampes o creus, resar el rosari, les confessions, l'erecció d'ermites, la promesa de vots, l'oferiment d'exvots... Les processons, amb un ritual ben establert, marcaven el camí que calia seguir per tornar a l'ordre en un món que s'enfonsava, al mateix temps que la processó mateixa era una manifestació que el caos es podia controlar.

⁶⁴Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 143 bis

⁶⁵Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 143 bis.

⁶⁶Arxiu Històric Fidel Fita. Esborrany d'Acords. Lligall n°1, n° 5b.

⁶⁷Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 143 bis.

⁶⁸Arxiu Històric Fidel Fita. Esborrany d'Acords. Lligall n°1, n° 5b.

Deu Nostre, Señor per los Divinos y
 soberanos, secrets y estat servit af-
 flegir esta par.^a quando menos ab
 contagi y extemplos de sinth mesos
 yos desde quatra de setembre fins
 al vint y nou de desembre y desde
 dit dia fins en auant cessa lo castih
 y lo dia de la Purificacio de Nostra
 Advocada y serenissima Reina
 del Angel a dos de febrer de mil
 sis cents cinquanta y dos se canta
 lo de Deum en esta gloria enatio
 de gratias al general concurs del
 natural y filly de dita gloria:
 plaga a la Divina Magestad
 sia per ultima uogada peraglo:
 sia sia tua y salud del uicento
 Amen Amen

Te Deum que es celebrà a Sant Martí d'Arenys el dia 2 de febrer de 1652.
 Llibre d'Obits 3. Arxiu Parroquial d'Arenys de Munt

Tots els pobles afectats buscaren advocats i protectors entre els sants per tal que actuessin de mitjancers per tornar al favor celestial; a ells adreçaren les pregàries més sentides, els dejunis, les misses... i els vots de vila. Al costat dels dos sants que al llarg de les epidèmies anteriors s'havien erigit com a protectors davant de la pesta, Sant Roc i Sant Sebastià, les poblacions adoptaren a través del vot de vila altres sants protectors que els deslliuressin del contagi. El vot de

vila es feia amb tota la solemnitat i formalitat possibles: s'acordava en reunió del consell i el notari l'assentava als seus llibres. El vot de vila era perpetu, *per a sempre*, i comportava dejunar la diada anterior a la festivitat del sant i celebrar aquesta festivitat com si fos festa manada, amb ofici i processó.

El 26 de juny de 1651, el consell general de la Vilanova de Palafolls acordà fer festa manada el dia dels màrtirs Sant Joan i Sant Pau i anar dit dia a la vila de “Pineda ab solempne profesó”: seguidament acordaren un vot de vila a Sant Roc, “fer festa manada quiscun any perpètuament lo die del gloriós Sant Roch confessor que és a setse de agost”⁶⁹. A Calella, el 3 de febrer de 1652, el consell havia acordat fer un vot de vila a Sant Roc i a Sant Sebastià perpètuament. El prodigi del dia 21 d'abril del mateix any, però, va afegir la diada de l'àngel sant Rafel a les festes manades “per a sempre”. Aquell dia “los estants u habitants, estant en las barracas sentiren tocar la campana grossa de nostra isglésia, tenint persona digna de fe la clau, y no avent-i ningú dins dita isglésia, y del dia del gloriós àngel sant Rafel que fou als vint y hu de abril del present any (1652), y de dita hora que tocà la campana (...) en avant parà lo contagi dins nostra vila”⁷⁰. Quedava clar que només podia haver estat l'àngel Sant Rafel qui havia tocat la campana anunciant la fi del contagi. La universitat de Sant Genís de Palafolls, l'1 de desembre de 1652, va fer vot solemne i perpetu a sant Fabià i sant Sebastià “per a que ab sa ajuda y efficàs intercessió la Divina Magestat nos ajude y ns socorre en estas necessitats, y en particular nos done salut en aquest pobla y ns deslliure de tant cruel càstich com és lo sa la pestilència”⁷¹. El consell de Santa Maria d'Arenys, el 28 de maig de 1653, instituï el vot de vila Sant Francesc de Paula i acordà celebrar el dia de la seva festa “com lo die de Nadal”, al mateix temps que acordava pintar un quadre de la figura d'aquest sant “y posar-lo a modo de retaule com està en lo convent del monestir d'Hostalric”, per tal que dit sant “se servesca intercedir per lo poble de la dita vila al Déu Nostre Senyor que aplaque la sua ira”⁷². El darrer vot de vila del qual tenim notícia fou el que realitzaren les autoritats de Sant Martí d'Arenys el 4 d'abril de 1655, a sant Martí, sant Joan Degollat i a sant Sebastià; el consell acordà que els habitants de Sant Martí dejunessin les vigílies de les festes dels dits sants “de la manera que acostuman a dejunar los dejunis de las festivitats de Nadal, Pasqual i demás festes anyals”⁷³.

⁶⁹Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 143 bis.

⁷⁰Arxiu Històric Municipal de Calella. Secció municipal. Llibre del Consell 2. Fol. 103.

⁷¹Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 144.

⁷²Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 229. Fol. 92v°.

⁷³Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Onofre Just. Vol. 52. Fols. 60 v° i 61.

Els jurats i consellers de Mataró, després de dos mesos i mig d'haver-se efectuat l'evacuació total de la vila per la virulència del contagi, el dia 15 d'agost de 1652, després de la purificació de totes les cases, escolliren el 16 d'agost, diada de Sant Roc, per retornar a la vila. El retorn s'efectuà amb tota la solemnitat possible. Tot seguit, s'aplegaren a l'"ofici de Sant Roch fan celebrar los senyors Jurats en Santa Magdalena en actió de gràcias de ser tornats a la vila per haver cessat lo contagi"⁷⁴.

Estampa de Sant Roc. Sant Roc fou un dels sants més populars com a protector contra la pesta.

D'altra banda, per aconseguir el favor celestial "van ser perseguits els pobres ociosos, els homosexuals, les prostitutes, perquè la societat entenia que provocaven la còlera de Déu"⁷⁵. El dia 20 de maig de 1653, la Universitat de Santa Maria d'Arenys acordà l'expulsió de les *dones públiques* que hi havia a la vila. L'acta de l'acord fou prou explícita: "tenint atensió al flagell que Nostre Senyor nos està castigant (...), per los abusos que se fan de pacat públich per dones públiques y altrás pacats, per so dits senyors an deliberat que d'esta ora en avant no se èntria a la vila dona que tinga fama pública, i que en fita vila i aga alguna dona pública se haja de traure, perquè Nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi"⁷⁶.

L'impacte emocional del temps del contagi fou molt fort i probablement les seves conseqüències foren més duradores en el temps que l'impacte demogràfic o econòmic. Els efectes en l'imaginari col·lectiu de l'arribada del quart genet de l'Apocalipsi afectaren profundament la sensibilitat dels contemporanis, modificant la seva visió del món i els valors socials i religiosos. La confluència de guerra, fam i pesta enfonsaren les persones en un món de dolor, misèria i impotència. Un profund pessimisme s'implantà en l'ànim de les persones, al mateix temps que s'accentuaven els aspectes irracionals de la conducta. Quan el notari Joan Des Clapers va ser obligat a fer quarantena dins de la casa que havia anat a visitar, va escriure amb desesperació "ja que jo so tant desdixat que si las pedras me podian venir contra, ho farian"⁷⁷. El notari de Sant Celoni, Salvador

⁷⁴Museu Arxiu de Sant Maria. Llibres de Funerària, 9. 1652-1658.

⁷⁵Coral CUADRADA. *El llibre de la pesta*. Pàg. 158.

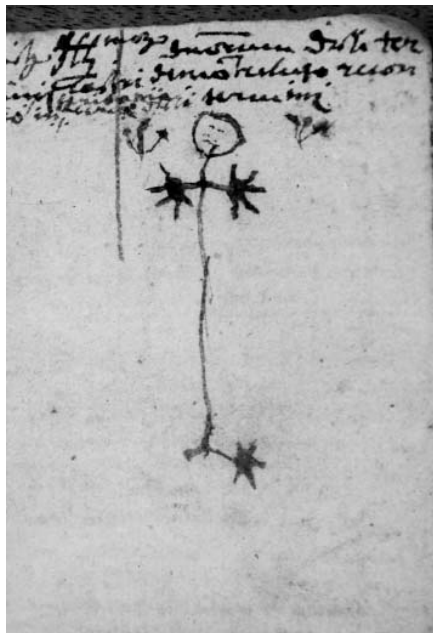
⁷⁶Arxiu Històric Fidel Fita. Esborrany d'Acords. Lligall n° 1. N° 5 (b).

⁷⁷Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 144.

Feixes, que va viure de ple l'epidèmia de pesta, va descriure en un fragment de paper, dipositat després entre els fulls del llibre notarial, l'evolució emocional dels pobres encontrats de pesta que morien en cinc dies:

<i>Dilluns</i>	<i>que·s té de morir</i>	La mort l'ha assenyalat
<i>Dimarts</i>	<i>que·stà malalt</i>	Apareixen les primers símptomes
<i>Dimecres</i>	<i>que vol combregar</i>	Apareix la desesperació
<i>Dijous</i>	<i>que l'extremauntsien</i>	Li aporten el consol espiritual
<i>Divendres</i>	<i>li ayrà a bé morir</i>	Apareix la resignació
<i>Dissabte</i>	<i>que·s morirà en die</i> ⁷⁸	

La pesta suposà un cop molt dur a la confiança en sí mateixa que pogué tenir la societat catalana en aquells foscos anys del segle XVII. La pesta fou una barrera sempre present que frenava el desenvolupament personal i social: amb aquella cruel amenaça, sempre present, qui gosaria traspasar la barrera? Davant d'aquest enemic tan poderós, la societat s'hi enfrontà amb tots els seus recursos i, malgrat un munt d'adversitats i totes les limitacions de la medicina a l'Edat Moderna, la pesta va ser vençuda.

La crispació de la mort. Dibuix del notari Salvador Feixes, de Sant Celoni

⁷⁸Arxiu Històric Fidel Fita. Secció Notarial. Notari Joan Des Clapers. Vol. 358. Paper solt.

Bibliografia

CAMPS I SURROCA, M. i CAMPS I CLEMENTE, M., *La pesta de meitats del segle XVII a Catalunya*. Lleida, 1985.

CORTÉS, J., *El non plus ultra del Lunario y pronóstico perpetuo*. Barcelona: Imprenta y librería de la Viuda e hijo de Sierra, 1760.

CUADRADA, C., *El llibre de la pesta*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 2012.

DANTÍ, J., *Las claves de la crisis del siglo XVII*. Barcelona: Planeta, 1991.

FORN, F., “Déu Nostre Senyor vulla alsar la mà de aquest asot del contagi”. *Una aproximació a l'epidèmia de pesta bubònica de 1650-1654 al terme del castell de Montpalau, al terme del castell de Palafoles i a Mataró*. Mataró: Caixa d'Estalvis Laietana, 1993.

FLINN M. W., *El sistema demogràfic europeu 1500- 1820*. Barcelona: Crítica, 1989.

LLOBET, R., *Motí de la fam*. Arenys de Mar, 1916.

MARTÍNEZ, A. i PARDO, J., *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. “Mestres cirurgians i mestres anatòmics”. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.

NADAL, J., *Història de Catalunya*. Vol. IV. Barcelona: Editorial Salvat, 1978.

PARETS, M., *Dietari d'un any de pesta*. Barcelona: Eumo, 1990

PLADEVALL, A. i SIMON, A., *Guerra i vida pagesa a la Catalunya del segle XVII*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1986. Pàg. 107.

Rúbriques de Bruniquer. Vol. IV. Barcelona, 1915.

SIMON, A., *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*. Barcelona: Curial, 1993.

VILAR, P., *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. II. Barcelona: Edicions 62, 1965.

ZARZOSO. A., *Medicina i farmàcia. Barcelona 1700*. “Més que metges: Gaudints”. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2011.